

Weg heg, weg Heggenmus?

Zoektocht naar oorzaak achteruitgang

De Heggenmus (Prunella modularis) is als broedvogel de afgelopen jaren in het Mussenveld, een telgebied van Sovon in de Amsterdamse Waterleidingduinen (AWD), sterk afgenomen. Hierbij een poging het probleem te lokaliseren en op zoek te gaan naar mogelijke verklaringen.

■ Wim de Groot

HEGGENMUS bovenop een duindoorn.
26 april 2024, AWD. Foto: Pieter Wilschut

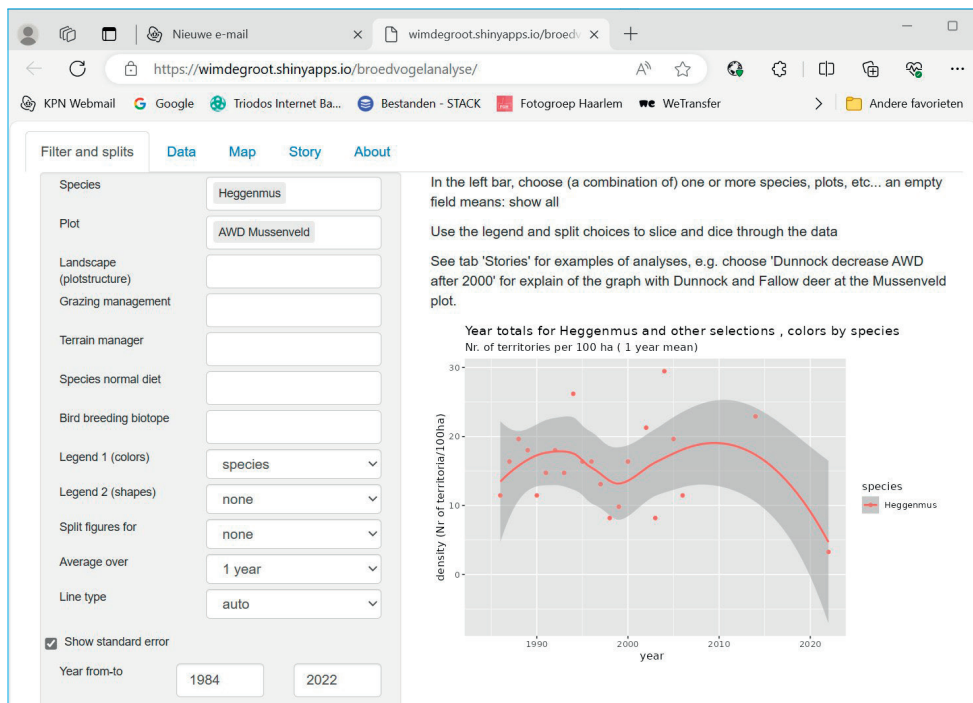
In 2022 ben ik begonnen met het monitoren van broedvogels in het Mussenveld, een open duingebied in de AWD, met behulp van het BMP-A-protocol van Sovon. Aan het eind van 2022 waarschuwde Jan-Willem Vergeer van Sovon mij dat de aantallen Heggenmus sterk waren gedaald sinds de vorige telling, waarin mijn voorganger nog 14 territoria constateerde. Ik trof er bij de telling in 2022 nog slechts 2, een daling van 86%.

App voor analyses van BMP broedvogels

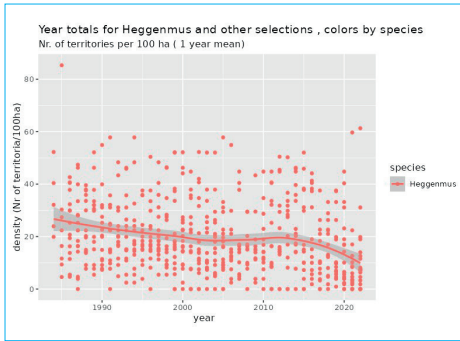
Voor dit onderzoek heb ik een app gemaakt die speciaal is bedoeld om trends te kunnen analyseren op het niveau van individuele BMP-plots, de telgebieden waar jaar-in jaar-uit broedvogeldata worden verzameld voor Sovon. De app maakt het mogelijk om snel een indruk te krijgen van de toe- of afname

van soorten in vergelijking met andere soorten of met dezelfde soort maar dan in ander type terrein, enz. De app is publiek toegankelijk op <https://wimdegrout.shinyapps.io/broedvogelanalyse/> dus voel je vrij om de bij Heggenmus getoonde grafieken zelf te herhalen, of andere data te bekijken. Zo kun je figuur 1 zelf reproduceren door in de app in het eerste tabblad te kiezen voor soort 'Heggenmus', plot 'AWD Mussenveld', middelen over '1 year', lijn-type 'auto' en de standaardfout-optie aangevinkt.

Heggenmussen zijn wat onregelmatige zangers, maar op de ochtenden dat ik geen zangers binnen het Mussenveld-plot aantrof, hoorde ik ze wel daarbuiten. Dit bevestigde dat mijn observaties van 'bijna geen Heggenmus in het Mussenveld' waarschijn-

FIGUUR 1. Trend Heggenmus 1984 - 2022 in AWD Mussenveld

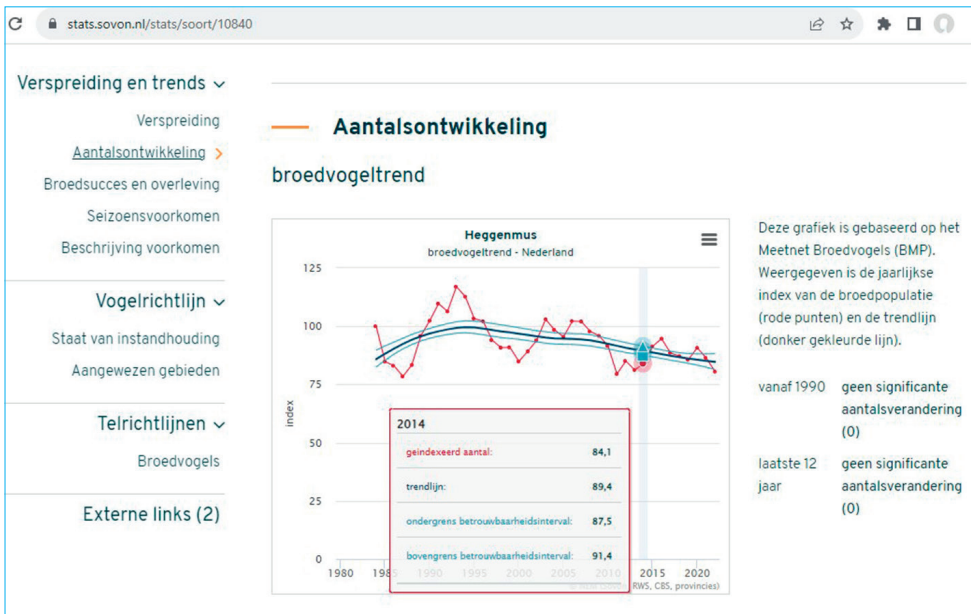
FIGUUR 2. Heggenmus trend 1984 - 2022 voor gehele AWD

lijkt correct waren. De vraag werd toen wat deze dramatische daling zou kunnen hebben veroorzaakt.

De eerste eenvoudige controle was om na te gaan of deze trend ook gold voor alle andere BMP-plots in de AWD (zie figuur 2, of kies in de app: plot leeglaten en bij terreinbeheerder 'Waternet').

Hieruit blijkt dat deze neerwaartse trend voor de hele AWD geldt. De vraag wordt nu dus of de daling lokaal was voor de AWD, of algemener voor alle Heggenmussen in alle duinen of zelfs heel Nederland geldt. Veel trends op regionaal en nationaal niveau zijn beschikbaar op de site van Sovon onder 'verspreiding en trends' op <https://stats.sovon.nl/stats>, wat voor Heggenmus een negatieve trend laat zien van 89,4% in 2014 naar 84,7% in 2022, een daling van 4,7%. In figuur 3 rapporteert Sovon 'geen significante trend' over de periode 2010-2022.

Oké, de daling in de gehele AWD is dus sterker dan de landelijke trend. Valt er dan wellicht een regionale trend te bespeuren? De Sovon-site biedt weliswaar een opsplitsing per provincie, maar deze opsplitsing is te kunstmatig om licht te werpen op de daling die wij hier onderzoeken. Daarvoor moeten we de AWD vergelijken met andere duin-

FIGUUR 3. Heggenmus trend in heel Nederland, 1984-2022, Sovon

FIGUUR 4. Exclosure, dicht gegroeid met liguster. Mussenveld 2022. Foto: Wim de Groot

regio's. En dan blijkt uit aanvullende gegevens van Sovon dat de Heggenmus het op de Waddeneilanden goed doet, en zelfs recent iets toe is genomen. In de duinen van Holland en Zeeland is er een kleine negatieve trend, die niet veel afwijkt van de landelijke trend (gegevens Sovon).

Wie is de dader in de AWD?

Nu we trends op nationale en regionale schaal hebben uitgesloten, kunnen we concluderen dat de Heggenmussen in de AWD te lijden hebben onder een lokaal effect. Het meest opvallende verschil tussen de AWD en de rest van de Hollandse duinen is

FIGUUR 5. Mussenveld 2022: veel laag struweel van duindoorn. Foto: Wim de Groot

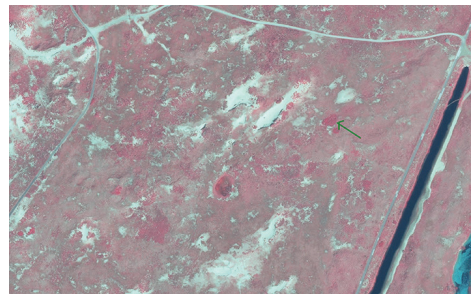
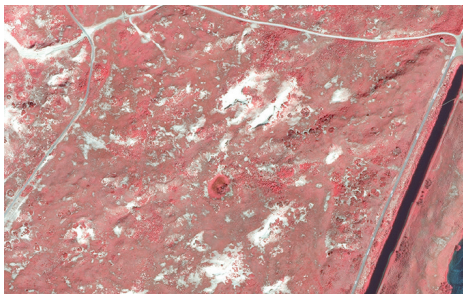
het gebrek aan ondergroei. Bezoekers van de AWD komen al snel na het toegangshek oog in oog met de veroorzaker van dit afgegraste landschap: het damhert, in 2016 met bijna 100 herten per 100 ha alomtegenwoordig in de AWD. Ter vergelijking: in de duinen van aangrenzend Nationaal Park Zuid-Kennemerland leven ongeveer 20 damherten per 100 ha (FBE, 2020). De afname van bloeiende planten en insecten (Mourik, 2015) en van broedvogels in de zuidelijke helft van de AWD (Schaap, 2023) worden alle geweten aan het verdwijnen van kruid- en struiklaag als gevolg van het grazen door damherten. Het lijkt daarom gemakkelijk om de afname van de Heggenmus toe te voegen aan dit rijtje. Toch blijft het belangrijk ook andere factoren te overwegen. Vegetatiekundigen in de AWD kijken al een aantal jaren bezorgd naar een andere grote verandering in het duin: vergrassing! We zullen beide invloeden nader bekijken.

Heggenmus en struiken

De vegetatiestructuur is tussen 1996 en 2013 gemonitord (Oosterbaan, 2014). Deze karteringen zijn niet op jaarbasis uitgevoerd en niet met dezelfde gebiedsgrenzen als het Mussenveld, en er werd tussen 1996 en 2008 met extra vee begraasd. Toch werd geconcludeerd dat voor dit deel van de duinen (Zeeveld-Zuid) de hoeveelheid struiken min

of meer gelijk is gebleven. Met de samenvatting van dat struikoppervlak in Zeeveld-Zuid is echter toch wel wat aan de hand. Het rapport meldt dat de liguster in de periode 2007-2013 vrijwel uit het gebied is verdwenen als gevolg van voorkeursbegrazing door damherten. Volgens Waternet is deze trend na 2013 nog sterker doorgezet (Mark van Til, m.m.). In figuur 4 is te zien hoe liguster graag in het open duin groeit als ze de kans krijgt, zoals in dit geval door bescherming tegen begrazing middels een exclusure. Het areaal duindoorn is in dezelfde periode juist toegenomen, waardoor het totale struik-areaal inderdaad min of meer gelijk is gebleven. Echter, de duindoornstruiken bij het Mussenveld staan er momenteel vaak erg laag bij (figuur 5). Van Waternet ontving ik infraroodfoto's van 2015 en 2021. Voor deze foto's geldt: hoe roder des te gezonder en dikker de vegetatie. Hoewel de twee foto's nogal in algemene kwaliteit verschillen, is toch goed de teruggang in kwaliteit van de struiklaag te zien (figuur 6).

De Heggenmus vertoeft naast liguster ook graag in duindoorn-areaal, maar dan moeten het wel wat hogere en dichtere struiken zijn. Kortom, het kan dus zomaar zijn dat Heggenmus op het huidige Mussenveld de liguster (onze 'heg') en grote duindoornstruiken mist waar ze zo graag in broedt en schuilt. Ze lijkt haar naam eer aan te doen.

FIGUUR 6. Infrarood foto's van Mussenveld uit 2015 (links) en 2021 (rechts), tonen de achteruitgang in kwaliteit van de struiklaag. De groene pijl in de rechterfoto wijst de plek van een exclusure. Foto: Waternet.

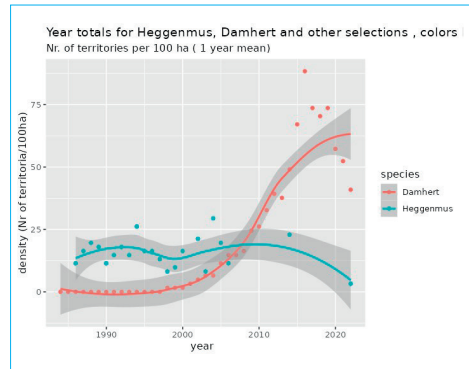
Als 'indirect bewijs' voor de invloed van het verdwijnen van liguster kunnen we de trend van het damhert erbij halen (in de app in eerste tabblad soorten 'Heggenmus' én 'Damhert' kiezen, als plot 'AWD Mussenveld', en bij 'legend 1' voor 'soort'). In figuur 7 is duidelijk de explosie van damherten rond 2010 en de gelijktijdige daling van Heggenmus te zien. Voor de cijfers van het damhert (FBE, 2020) heb ik, bij gebrek aan beter, een gelijke verdeling voor het totale open duingebied van AWD verondersteld, en vervolgens naar rato 4% van dit gebied toegerekend aan Mussenveld.

Heggenmus en hoog gras

Maar zoals gezegd kan er nog van een andere oorzaak sprake zijn geweest: door toename van stikstofneerslag op het Mussenveld is de dichtheid van hoge grassen als helmgras en duinriet toegenomen, zowel in het open veld als onder de duindoornstruiken. Die lange grassprietten kunnen de Heggenmus belemmeren bij het al hippend voedselzoeken. Sovon (2002) vermeldt: 'de grond in het broedhabitat mag niet over een groot gebied dicht begroeid zijn, aangezien Heggenmussen een groot deel van hun tijd op de grond foerageren'. Hoewel de toename van deze grassoorten niet het damhert te verwijten valt, is het damhert aan de andere kant ook niet behulpzaam bij de bestrijding: hun kleine bekken zijn meer geschikt om te knabbelen, zoals ook schapen en geiten doen, grote grassen zijn meer werk voor koeien of een stevige stuifkuil.

Plots vergelijken

Het mooiste is natuurlijk als we Mussenveld kunnen vergelijken met een zo vergelijkbaar mogelijk ander plot, maar dan net buiten de AWD. Daarvoor hadden we de beschikking over gegevens van een terrein ruim zes kilometer noordelijker, op dezelfde afstand van de zeereep, ten noorden van het circuit van

FIGUUR 7. Trends van Heggenmus en damhert in Mussenveld in 1985-2022: toont afname Heggenmus sinds 2010 afgezet tegen toename damhert in diezelfde periode.

Zandvoort, het daarnaar vernoemde CPZ-Herrieplot. Ook in dit telgebied is op grote schaal vergrassing door helmgras zichtbaar, maar hier staan in tegenstelling tot in het Mussenveld wél nog uitgebreide struwelen met grote duindoorn- en ligusterstruiken. Hier is de Heggenmus met 40 tot 60 territoria per 100 ha in 2020-2022 nog prima present, wat erop duidt dat niet de vergrassing, maar het afvreten van de struiken doorslaggevend is geweest bij de grote teruggang van de Heggenmus in het Mussenveld.

Conclusies

Vooralsnog lijkt alles erop te wijzen dat het ontbreken van struiken en daarmee de afname van geschikt broedbiotoop de voornaamste oorzaak van de teruggang van Heggenmus in AWD Mussenveld is. De komende jaren wordt middels beheer het aantal damherten teruggebracht naar een streefaantal op basis waarvan verwacht wordt dat de vegetatie de kans krijgt om te herstellen. In dat geval is te verwachten dat ook de aantallen Heggenmussen de komende jaren in AWD Mussenveld weer toe zullen nemen in de richting van de dubbele cijfers. Mocht dat

niet het geval zijn, dan is het een goed idee om de invloed van vergrassing nog eens nader te bekijken.

Dankbetuigingen

Ik dank de volgende personen voor hun input voor dit artikel: Leo Schaap en Vincent van der Spek voor het aanleveren van BMP-gegevens van het zuidelijk deel AWD, Roy Slaterus voor die van CPZ-Herriepplot, Mark van Til voor het opdiepen van de infraroodfoto's en het rapport over vegetatiekarteringen, Jan-Willem Vergeer voor aanvullende heggemusgegevens van Sovon voor de Nederlandse duinen en Steve Geelhoed, Guido Keijl, Mark van Til en Antje Ehrenburg voor waardevol commentaar.

Wim de Groot, wim.de.groot@kpnmail.nl

Bronvermelding

- Faunabeheereenheid Noord-Holland (2020). Fauna

beheerplan Damherten Duingebieden Noord- en Zuid-Holland 2020-2026.

- Mourik, J. (2015). Bloemplanten en dagvlinders in de verdrinking door toename van Damherten in de Amsterdamse Waterleidingduinen. *De Levende Natuur* 116(004), 185-190
- Oosterbaan, B. E. (2014). Vegetatiestructuurontwikkeling in begrazingsgebieden in de Amsterdamse Waterleidingduinen. www.vandergoesengroot.nl.
- Schaap, L. (2023). Negatieve broedvogeltrends in zuidelijke AWD. *Fitis* (59), 2023/2
- Sovon Vogelonderzoek Nederland (2002). Atlas van de Nederlandse Broedvogels 1998-2000. - Nederlandse Fauna 5. Leiden: Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & European Invertebrate Survey-Nederland.
- Sovon Vogelonderzoek Nederland (2018). Vogel-atlas van Nederland. Broedvogels, wintervogels en 40 jaar verandering. Utrecht/Antwerpen: Kosmos Uitgevers.

HEGGENMUS Foto: René van Rossum

